

6. „О час! О веды!“

Дадзеныя навачаснай картаграфіі.

Другая палова XV — першая чвэрць XVI ст.

Да сярэдзіны XV ст. нават лепшыя еўрапейскія карты давалі вельмі прыблізную геаграфічную карціну прасторы, з’яўляючыся хутчэй умоўнымі «дыяграфамі свету». Спецыфіка адчування прасторы сярэднявечным чалавекам заключалася ў тым, што ён не бачыў розніцы паміж аб’ектамі рэальнымі і фантастычнымі. Пачаткі геаграфічных ведаў былі ўсяго толькі элементам хрысціянскага касмалагічнага міфа, дапаўненнем, і не самым важным, да містыка-рэлігійнай карціны Сусвету. Геаграфія, як і любая іншая навуковая дысцыпліна, лічылася служанкай тэалогіі.

З развіццём мараплаўства і назапашваннем геаграфічных ведаў становішча спакваля змянялася. Патрэбы навігацыі вымагалі як мага больш дакладных карт і найбольш простых спосабаў іх узнаўлення. Адказам на гэты выклік часу стала, у прыватнасці, з’яўленне ў XIV ст. парталанаў — карт, заснаваных на выкарыстанні компаса і астралябій і пабудове берагавой лініі на падставе рэальных вымярэнняў і вылічэнняў. У сярэдзіне XV ст., ледзь не раней за кнігадрукаванне, еўрапейцы вынайшлі тэхналогію гравіроўкі карт на металічных (пазней і драўляных) дошках. Яна дазваляла атрымліваць колькі заўгодна адбіткаў і такім чынам спрыяла больш хуткаму распаўсюджванню геаграфічных ведаў. Няўхільна пашыраліся межы адлюстраванага на картах свету. Зямная прастора дэсакралізавалася і набывала ўсё больш рэальныя рысы. У гэтай віхуры, сапраўдным інфармацыйным выбуху, з якога пачаўся Новы час, магла знікнуць і назва *Белая Русь*. Але наадварот, менавіта тады яна была нанесена на карту і засталася на ёй, мяняючы лакалізацыю, да нашых дзён. У нейкім сэнсе ёй пашанцавала, бо з сярэдзіны XV ст. гэтая назва прысутнічае на ўсіх найбуйнейшых помніках картаграфіі,

ва ўсіх найбольш значных касмаграфічных працах ранняга Новага часу.

Хаця карты XIV—XV ст., у адрозненне ад ранейшых, усё больш увагі ўдзялялі рэальнай прасторы, а не тэалагічным абстракцыям, адчувалася, што геаграфіі бракуе тэарэтычнай базы. Паколькі «хрысціянская тапаграфія» не задавальняла патрэбу часу, вучоныя звярнуліся да антычнай спадчыны. Важнай падзеяй у развіцці еўрапейскай геаграфічнай думкі стала вяртанне з нябыту «Геаграфіі» славутага эліністычнага астранома і касмографа II ст., стваральніка геацэнтрычнай сістэмы свету Клаўдзія Пталемея з Александрыі. У рукапісных лацінскіх перакладах *Geographia*, занесеная ў Заходнюю Еўропу з Візантыі, пачала распаўсюджвацца з

1410-х г. Яе першае друкаванае выданне выйшла ў свет у 1475 г. і да 1600 г. было паўторанае на розных мовах 42 разы дзеля сваёй выключнай папулярнасці. З аўтарытэтам гэтай першай усеёрапейскай геаграфічнай энцыклапедыі не маглі спаборнічаць геаграфічныя працы іншых вучоных антычнасці — Страбона, Плінія Старэйшага і інш. Менавіта ў Пталемея, у прыватнасці, былі запазычаныя папулярныя і ў асяроддзі пазнейшых эстэты назвы беларускіх рэк *Хронан* (Нёман), *Рубон* (Дзвіна), *Барысфен* (Дняпро — Бярэзіна). Краіны Цэнтральнай і Ўсходняй Еўропы —

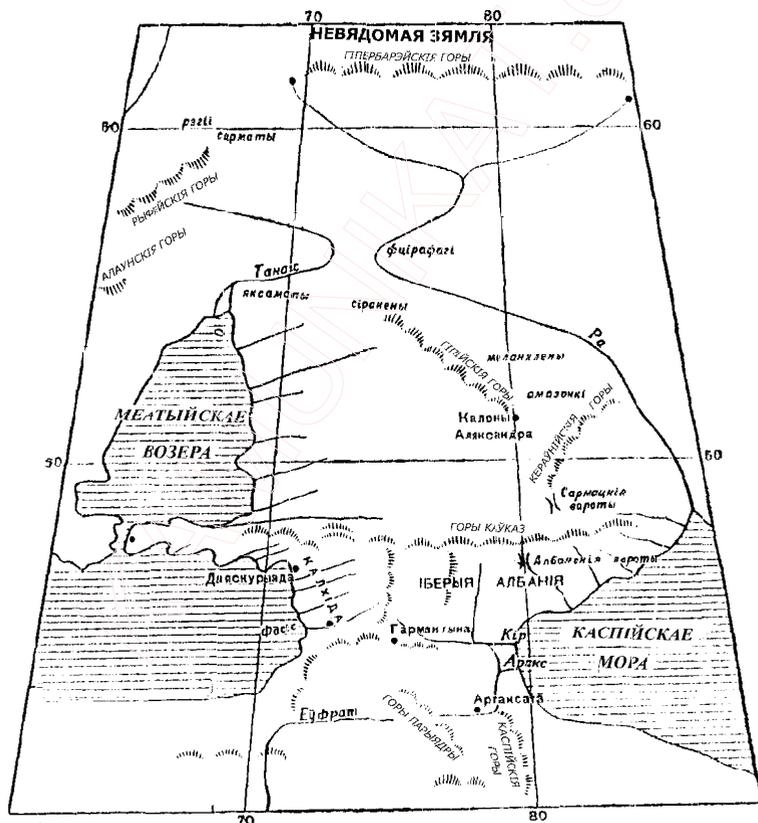
Proleme² astro- nomus

Клаўдзій Пталемей. Застаўка з „Сусветнай Хронікі“ Гартмана Шдэля (1493).

Польшча, ВКЛ, Чэхія, Венгрыя, — згодна з Пталемеем, былі аднесеныя да так званай «Еўрапейскай Сарматыі». Так уласцівая еўрапейскаму Адраджэнню мода на антычную міфалогію і тэрміналогію праявілася ў геаграфіі.

Карт самога Пталемея да Новага часу не захавалася, але ў «Геаграфіі» ўтрымліваліся інструкцыі па іх стварэнні і каардынаты каля 8 тысяч геаграфічных аб'ектаў²⁵⁹. Нямецкі манах Мікалай (*Donnus Nicolaus Germanus*) распрацаваў уласную картаграфічную пракцыю і на аснове

Сарматыя паводле К. Пталемея. Рэканструкцыя Дж. Томсана.

тэксту Пталемея ўзнавіў карты, якія прынята называць пталемееўскімі. Праўда, на іх араграфія, абрысы сушы, гідраграфічная сетка ўжо значна адрозніваліся ад уяўленняў самога Пталемея, відавочна неадпаведных рэчаіснасці. Паралельна з гэтымі «пталемееўскімі» ў чарговых выданнях «Геаграфіі» сталі змяшчаць і навейшыя арыгінальныя карты, так званыя *Novae Tabulae* ці *Modernae Tabulae*. У іх апэратыўна ўносіліся змяненні, каб «падагнаць» даныя Пталемея пад рэаліі часу. Па меры ўсё новых геаграфічных адкрыццяў карціна свету як на «новых», так і на традыцыйных, «пталемееўскіх» картах усё далей адыходзіла ад уласна пталемееўскіх ідэй. З цягам часу наогул высветлілася, што эліністычна-рымская геаграфія састарэла гэтак жа безнадзейна, як і «хрысціянская тапаграфія». Але ў дачыненні да аддаленай ад мора Усходняй Еўропы, перыферыі еўрапейскай цывілізацыі, якая ледзь удзельнічала ў міжнародным гандлі і культурным абмене, састарэлыя геаграфічныя паняцці праіснавалі даўжэй за ўсё. Галоўным арыенцірам у «Еўрапейскай Сарматыі» вучоным ранняга Новага часу служылі ўяўныя Рыфейскія горы, якія на картах XIV—XVI ст. (асабліва пталемееўскіх) перасякалі Усходнюю Еўропу з паўднёвага захаду на паўночны ўсход, падзяляючы басейны Чорнага і Балтыйскага мораў. Перакананне еўрапейцаў у існаванні гэтых гор было абвергнутае толькі ў 1520-х гадах, калі яны ўвачавідкі пазнаёміліся з рэльефам Усходнееўрапейскай раўніны²⁶⁰. Нямецкі гуманіст Ульрых фон Гутэн, даведаўшыся пра іх неіснаванне з працы М. Мяхоўскага, гутарка пра якую яшчэ наперадзе, усклікнуў: «О час! О веды! Як соладка жыць! Ды сядзець склаўшы рукі — гэта яшчэ не радасць. Навукі квітнеюць; падавіся, варварства, і рыхтуйся да выгнання!»²⁶¹.

Стала ўжо агульнапрынятым меркаванне пра тоеснасць тэрмінаў *Белая Русь* і *Масковія* для заходнееўрапейцаў XV—XVI ст. Апроч беларускіх даследчыкаў, пра гэта ў розны час пісалі П. Пірлінг, С. Анінскі, Е. Савельева, Г. Хараш-

кевіч²⁶². Але пры гэтым ігнаруецца гісторыя стварэння *Масковіі*, якая канчаткова склалася як адзіная руская дзяржава толькі ў канцы XV ст. Да 1478 г. абсалютна некарэктна ўжываць тэрмін *Масковія* ў дачыненні да ўсіх рускіх земляў. Напрыклад, тая ж Савельева прызнае, што назву «Ноўгарад» заходнееўрапейскія картографы і географы XV ст. адносілі не толькі да Наўгародскай зямлі, але і да ўсёй Расіі; дакладней, да той яе часткі, якая, меркавалася, ляжала на паўночным захадзе ад Рыфейскіх гор²⁶³. На карце са слаўтай «Кнігі хронік» Гартмана Шэдэля, выдадзенай у 1493 г. у Нюрнбергу, гэтая частка Русі пазначаная як *Nogardum Russia* («Русь наўгародцаў»)²⁶⁴. Фактычна гэта тая ж *Белая Русь*.

Аднак наўгародская, або «цысрыфейская» лакалізацыя *Белай Русі* была не адзінай. Некаторыя географы, відавочна, працыруючы гэтую назву на прычарнаморскую Аланію–Албанію, змяшчалі яе над Донам ці на захад ад яго. Але наколькі добра яны ўяўлялі сабе размяшчэнне таго ж Дона? На дапталемеўскага яшчэ тыпу планісферы венецыянца Джавані Леарда, створанай у 1448 г., *Albania Tanai*, г.зн. «Данская Албанія», паказаная на поўдзень ад велізарнага безыменнага возера, адкуль, нібыта, бяруць вытокі Дон, Волга і Нява²⁶⁵.

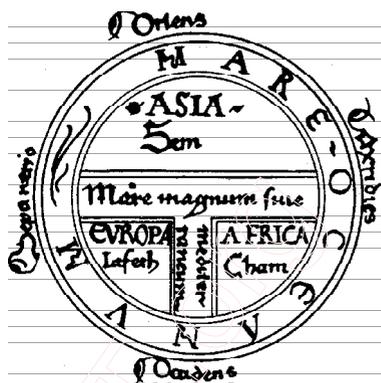
Заходнееўрапейскія картографы, пачынаючы, сама меней, з Каталонскай карты 1375 г., традыцыйна лічылі, што Волга, Днепр і Заходняя Дзвіна (вытокі якіх знаходзяцца побач) пачынаюцца з аднаго возера. Гэтае меркаванне ўзыходзіць, бадай, да паведамлення «Аповесці мінулых часоў» пра тое, што гэтыя тры ракі цякуць «из Оковьскаго леса». Часта гэтае ўяўнае возера на Захадзе называлі «Белым», атаясамліваючы яго з Белым возерам, менавіта з якога, меркавалі, бярэ пачатак Волга (на самай справе адтуль выцякае яе левы прыток Шаксна). Часам казалі (напрыклад, італьянцы Паола Джовіа і псеўда–Фаскарына²⁶⁶) не пра адно, а пра некалькі «Белых азёр» (*Candidi Lacus*,

Laghi bianchi), быццам бы вытокаў Волгі, Акі, Масквы, Дзвіны і Дона. Даволі часта пад «Белым возерам» разумелі Кандалакшскую ды Анежскую затокі Белага мора (аб іх злучэнні з акіянам у Еўропе не ведалі). Часам (як у «Хроніцы Эрыка» пад 1300 г.) «Белым» называлі і Ладажскае возера (*Hwita träsk*). А часцей за ўсё ў «Белым возеры» змешвалі рысы двух ці трох рэальных вадаёмаў²⁶⁷. Пры гэтым амаль на ўсіх старых картах і ў геаграфічных трактатах *Белая Русь* («цысрыфейская» ці «трансрыфейская») і Белае возера знаходзяцца побач. Нават калі адзін з гэтых двух аб'ектаў не пазначаны яўна, ён лёгка аднаўляецца праз другі.

Што б ні было прататыпам возера на планеісферы Леарда — Ладага ці сапраўднае Белае возера, усё роўна *Albania Tanai*, нягледзячы на прывязку да Дона–Танаіса, мае шмат агульных рысаў з краінай «албанаў»–вепсаў. На так званым Ленакскім глобусе (*Globe of Lenox*), створаным каля 1503—1507 г.²⁶⁸, раён Вялікага Ноўгарада названы *Russhia Tanais*²⁶⁹. Відавочна, сэнс гэтай назвы вельмі блізкі да *Albania Tanai* Леарда. Пачаткам лагічнага ланцужка *Albania Tanai—Russhia Tanais—Russia Alba* можна лічыць вобласць *Albania Superior*, змешчаную Бэканам у вярхоўях Дона. Паводле ўяўленняў многіх географаў Антычнасці і Сярэднявечча, вытокі яго знаходзіліся далёка на поўначы Рыфейскіх гор, недзе побач са Скандынавіяй. Яшчэ Піфэй з Масаліі, грэчаскі мараплавец, які каля 350—320 г. да н.э. здзейсніў плаванне ў паўночнаеўрапейскія краіны, магчыма, нават да Скандынавіі, паведамляў, што гэтым шляхам ён дасягнуў р. Танаіс²⁷⁰. Трэба адзначыць, што *Tanais*у антычнымі і раннесярэднявечнымі географамі надавалася выключна важнае значэнне. Ён уяўляўся ім не столькі ракой, колькі своеасаблівай пратокай, быццам бы злучаючай Азоўскае мора з Балтыйскім ці нават з Паўночным акіянам. На тыповых для сярэднявечча прымітыўных картах тыпу «О—Т», арыентаваных на ўсход, ён паказваўся левай папярэчнай літары «Т», аддзяляючы Еўропу ад Азіі²⁷¹. Таму не

дзіва, што звязаныя з Танаісам *Белая Русь* і Белае возера лёгка «пераходзілі» ва ўяўленнях географіаў у Паўночнае Прычарнамор'е і Прыазоўе, адлегласць ад якіх да Усходняй Прыбалтыкі здавалася нязначнай. Часам Азоўскае мора і называлі «Белым возерам»: «Хранограф» беларуска-ўкраінскай рэдакцыі (сярэдзіна XVI ст.) распавядае, як людзей, якія жылі ў старажытнасці над абодвума берагамі р. Танаіс, «выгеснілі татарове, приидоша на море, глаголемое Понт Еуксин, против Трации, до **Белаго озера, егоже зовут Палус Меотис** или Битен, где днесь Крымские татарове и Перекопские или Кыркорские, и даже до реки Днепр»²⁷². Згодна з «Хронікай Еўрапейскай Сарматыі» Гваньіні, «Руская зямля, якую здаўна называюць Раксаланіяй, з усходу ляжыць над Белым возерам, над ракой Танаіс...»²⁷³. Ці не апушчана тут слова *Белая*? Нарэшце, яшчэ Адам Брэменскі ў адным месцы заўважыў, што *albani-wizzi* тоесныя «Геланам або Меотыкам»²⁷⁴, г.зн. жыхарам Прыазоўя.

Іншым рудыментам «транскрыфускай» *Белай Русі* можа быць паказаная на розных картах С. Герберштайна рака «Шаксна», якая ўпадае ў Танаіс–Дон. Відавочна, гэта скажонае «Сасна», рэальна існуючы прыток Дона, але ў такой транслітэрацыі адчуваецца ўплыў Шаксны — левага прытоку Волгі, выцякаючага з Белага возера, у раёне якога жылі вепсы і якое звычайна лакалізоўвалі ў *Белай Русі*²⁷⁵. Паводле «Трактату пра дзве Сарматыі» М. Мяхоўскага, адзін

Карта айкумены тыпу «О—Т» (*Orbis Terrarum*) Ісідора Севільскага (каля 600 г.). На працягу многіх стагоддзяў Ісідор лічыўся найбольшым аўтарытэтам у геаграфіі. Да яго апісання *Албаніі*, магчыма, узыходзіць уяўленне сярэднявечных схаластаў пра *Белую Русь*.

з прытокаў Дона называўся *Iugra* — «Югра», хаця такой ракі ў сапраўднасці не існуе²⁷⁶. Трэба меркаваць, «трансрыфейская» *Белая Русь* прыцягвала да сябе тапаніміку, якая групавалася вакол «цысрыфейскай», і наадварот.

Да фактараў, якія, магчыма, абумовілі «трансрыфейскую» лакалізацыю *Белай Русі*, мы яшчэ вернемся ў раздзелах 7 і 9. А пакуль прааналізуем некаторыя карты другой паловы XV — першай чвэрці XVI ст., як з «цыс→», так і з «трансрыфейскай» лакалізацыяй.

1) «Цысрыфейская» *Белая Русь*.

Першая з вядомых карт, дзе адзначаная *Белая Русь*, — карта свету Фра Маўра (1457—1459 г.) — сапраўдны шэдэўр сярэднявечнай картаграфіі. Манах ордэна камальдулаў з кляштара Сан-Мікеле на венецыянскім в. Мурана стварыў сваю карту (*Mappamondo*) з дапамогай ужо згаданага Андрэа Біянка на замову партугальскага караля Афонсу V. Згубленая пазней, яна вядомая па аўтарскай копіі, зробленай для сената Венецыі (захоўваецца ў венецыянскай *Bibliotheca Nazionale Marciana*). У гонар заканчэння працы над картай сенат нават загадаў выбіць медаль з надпісам *cosmographus incomparabilis* («непараўнальны касмограф»). *Mappamondo* Фра Маўра, ужо сапраўды карта (а не «картаграма»), — адна з тых сімвалічных вежаў, якія аддзяляюць Сярэднія вякі ад эпохі Адраджэння. Але хаця дакладнасцю яна значна перасягала ўсе папярэднія аналагі, усходнеславянскія землі на ёй часам немагчыма пазнаць. Напрыклад, Волга ў сярэднім цячэнні разгаліноўваецца на два рукавы, утвараючы велізарны... востраў «Амазонія» (*Amaçonia*)²⁷⁷.

Ды нават у такім выглядзе дадзеныя венецыянскага картографа сведчаць пра тоеснасць *Белай Русі* «краіне Бісу». *Rossia bianca* пазначаная паміж Волгай і «Белым морам» (*El mar Bianco*), у якім Б. Рыбакоў справядліва бачыць Бе-

Фрагмент карты Фра Маўра (арыентавана на поўдзень). На паўднёвым захадзе ад Белай Русі (*Rossia Bianca*) знаходзіцца Амазонія (*Amazonia*).

Rossia Bianca паводле карты Фра Маўра належыць хутчэй Азіі, чым Еўропе, як і загадкавая *Sibir*.

лае возера²⁷⁸, тым больш што з гэтага «мора» бярэ пачатак левы прыток Волгі, напэўна, Шаксна. Побач з *Rossia bianca*, як і можна было чакаць, месціцца Ноўгарад (*Nograd*). Польскі гісторык Т. Лявіцкі, зыходзячы са стэрэатыпу сучаснай Беларусі, палічыў яго Ноўгарадам–Северскім²⁷⁹, але гэта, канешне, Ноўгарад Вялікі. *Белая Русь* і ўсе звязаныя з ёй аб’екты аднесеныя Фра Маўрам не на захад, а на ўсход ад... Камы (!) — памылка арыентацыі, якую ён дапусціў з

прычыны асабістага незнаёмства з гэтай часткай Еўропы. Паводле надпісу на карце, «частка Русі, якая па гэты бок Белая мора, называецца белай (*Rossia bianca*), якая па той бок Чорнай ракі — называецца чорнай (*Rossia negra*), а якая па той бок Чырвонай ракі — чырвонай (*Rossia rossa*). І татары называюць Белае мора *Hactenus*, Чорную раку — *Carasu*, а Чырвоную раку — *Cozusu*»²⁸⁰. Прыцягвае ўвагу, што *Белая Русь*, на думку Фра Маўра, мяжуе са згаданым «востравам Амазонія»: у Адама Брэменскага і ў скандынаўскіх геаграфічных творах Албанія і «краіна жанчын» (Квенланд) таксама суседзяць.

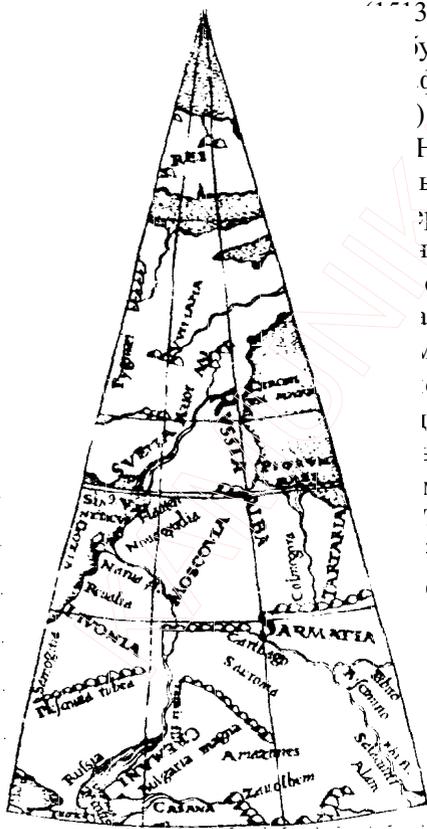
Яшчэ адну карту, непасрэдна не заснаваную на «Геаграфіі» Пталемея, так званую *Айхштэцкую*, традыцыйна звязваюць з імем буйнога нямецкага тэолага і вучонага-гуманіста Мікалая Кузанскага (карта паказвала Цэнтральную і Усходнюю Еўропу). Беларускім гісторыкам вядомы той факт, што «ёсць гэтая назва (*Белая Русь*) і на карце кардынала з Кузы 1460 г.»²⁸¹. Але дазволім сабе зрабіць неабходныя ўдакладненні. Мікалай Крыс сапраўды з 1448 г. быў папскім легатам у рангу кардынала, але называць яго «кардыналам з Кузы» вельмі недарэчна: маленькае мястэчка Куз на Мозэлі (адкуль і паходзіла прозвішча Кузанскі) было яго радзімай²⁸², а не епархіяй. Даты стварэння Айхштэцкай карты называюцца самыя розныя — ад 1439 да 1464 г., хаця прыжыццёвыя звесткі пра Кузанца няшмат кажуць пра яго заняткі картаграфіяй. Вядома, праўда, што ў 1463 г. ён працаваў над апісаннем зямнога шара (*De Figura Mundi*) і супрацоўнічаў з вядомым картографам-аматарам Паала Тасканэлі²⁸³. Мяркуюць, што медную дошку з няскончанай картай Кузанца (калі яна ўвогуле існавала) набыў падчас сваіх вандровак вядомы нямецкі вучоны-гуманіст, палкі збіральнік карт Конрад Пойтынгер. Скончыў распрацоўку карты, хутчэй за ўсё, Ганс Буркмайр. Яна была выдадзеная ў 1491 г. у нямецкім горадзе Айхштэце, адкуль і атрымала сваю назву²⁸⁴.

Не будзем спрачацца, ці гэта сапраўды быў твор Кузанца, ці, як часта здаралася тады, ягоным імем толькі скарысталіся, каб надаць карце большы аўтарытэт. Для нас важней наяўнасць на ёй надпісу *Russiae Albae pars* — на крайнім паўночна-ўсходнім рагу карты, на ўсходнім беразе Фінскай затокі²⁸⁵. Д. Анучын памыляўся, сцвярджаючы, што на гэтай карце пазначаная *Russia Alba Sive Moskovia*²⁸⁶. Такі тэкст часта сустракаўся, але на больш позніх картах, напрыклад, Беневентана — Вапоўскага (1507), Вальдзее-

Вальдзее (1513) ды Саламанкі (1548).

Але і ўсе нямецкага матэматыка Яаган Шонера (Нюрнберг, 1535), аўтарства якая часта звычайна прыпісваюць таму першаму, *Russia Alba* паказаная адначасова ад краіны *Novogardia* і ад Швецыі²⁸⁷. Цікава, што і ў гэтым жа ананімным глобусе 1535 г., на поўдзень ад Фінляндыі знаходзіцца... *Plescovia Rubea*, г.зн. «чырвоная Пскоўшчына»! Бельгія, мелася на ўвазе «чырвоная Русь», але сама *Plescovia* ў такім разе была сінонімам *Rusci*, і прытым *Rusci Belai*.

На картах (*Typus Universalis Terrae Iuxta Modernorum*) са страцбургскіх выданняў 1513 і 1515 г. папулярнай энцыклапедыі *Margaritha philosophica nova*

Разгортка глобуса. Яаган Шонер (?), Нюрнберг, 1535 г.

Карта свету Роберта Торна (1527) — спрощаная версія карты з *Margaritha philosophica nova*.

2) «Трансрыфэйская» *Белая Русь*.

Як мы ўжо казалі ў раздзеле 4, адным з першых змяшчаў *Rossia bianca* над Донам італьянскі паэт Матэа Баярда (1487). Да гэтага ж часу (1489) адносіцца славуцая карта свету (захоўваецца зараз у *British Library*) Генрыха Мартэла (*Henricus Martellus Germanus*), аселага ў Фларэнцыі немца. *Russia Alba* на ёй знаходзіцца на поўнач ад Крымскага паўвострава, паміж Дняпром і нейкай безыменнай ракой, якая ўпадае ў Азоўскае мора на захад ад вусця Дона²⁹¹. Створаная тым жа аўтарам неўзабаве пасля 1491 г. версія Айхштэцкай карты (зараз у Фларэнтыйскай *Bibliotheca Nazionale*), у адрозненне ад арыгінала, паказвае *Russia inferior sive Alba* (г.зн. Русь Ніжнюю ці Белую) на паўночным беразе Чорнага мора²⁹².

Карта Мартэла, у т.л. і ў частцы звестак пра *Белую Русь*, паслужыла непасрэднай крыніцай для *Universalior cogniti Orbis*

Tabula Іаганэса Руйша, якая ўваходзіла ў чарговыя выданні «Геаграфіі» Пталемея (Рым, 1507 і 1508). Паводле Руйша, *Russia Alba* знаходзіцца на поўнач ад Крыма, паміж Дняпром і Донам²⁹³. На больш познім творы Руйша *Hydrographia sive carta marina*, змешчаным у страбсбургскім выданні Пталемея 1513 г., *Russia Alba* раскінулася па абодвух берагах Дона, вышэй упадзення ў яго Северскага Данца²⁹⁴.

Страбсбургская *Geographia* 1513 г. увогуле багатая на карты з выявай *Белай Русі*. Яшчэ адну, вядомую пад назвай «карта адмірала», г.зн. Калумба (поўная назва — *Orbis Typus Universalis Iuxta Hydrographorum Traditionem*), выканаў эльзасец Марцін Вальдзеємюлер, вядомы таксама пад лацінізаваным імем *Hylacomilus*. Тут *Russia Alba* таксама займае абодва берагі Дона²⁹⁵. Але ўжо на *Tabula Moderna Sarmatie Eyr.*, таго ж аўтара і змешчанай у тым самым выданні, *Russia Alba Sive Moskovia* («Русь Белая ці Масковія»), застаючыся «трансыфейскай», зрушылася на паўночны захад і лакалізаваная на левым беразе Дняпра, насупраць упадзення ў яго буйных правых прытокаў (варагодна, Прыпяці і Бярэзіны)²⁹⁶.

Tabula Moderna Sarmatie Eyr. Вальдзеємюлера ўяўляла з сябе спрошчаны варыянт пераробкі Айхштэцкай карты (1507), якую для рымскага выдання Пталемея выканаў Марка Беневентана з Неапаля з удзелам «бацькі» польскай картаграфіі Бернарда Вапоўскага. На ёй таксама *Russia Alba Sive Moskovia* знаходзіцца на левым беразе Дняпра²⁹⁷, за Рыфейскімі гарамі (*Rissei Montes*). Копіі *Tabula Moderna* выконвалі пазней Антонія Саламанка (Рым, 1548), Фернанда Бергэлі (Венецыя, 1562) і інш.²⁹⁸.

Не зусім дакладнымі з’яўляюцца сцвярдженні, што размяшчэнне *Белай Русі* ў Беневентана — Вапоўскага і Вальдзеємюлера адпавядае сучаснай Усходняй Беларусі і адлюстроўвае пачатак свядомага пераносу гэтай назвы на тэрыторыю нашай краіны²⁹⁹. Вапоўскі, можна меркаваць, лепш за Беневентана, Мартэла і Руйша знаёмы з гісторыяй і

геаграфіяй ВКЛ (для іх усе назвы абласцей «Еўрапейскай Сарматыі» былі чыстай абстракцыяй), зафіксаваў на карце пераход ад ВКЛ да Маскоўскай дзяржавы падчас вайны 1500—1503 г. большай часткі Чарнігава–Северскіх земляў, якія далёка ўдаваліся клінам у літоўскія ўладанні. На гэтай тэрыторыі з 1454 г. існавалі два буйныя феадальныя ўладанні ў складзе ВКЛ — Старадубскае княства князёў Мажайскіх і Ноўгарад–Северскае княства князёў Шамячычаў. У 1500 г. іх уладальнікі перайшлі на бок Івана III, захаваўшы на пэўны час унутраную аўтаномію — Старадубскае княства да 1518 г., а Ноўгарад–Северскае — да 1523 г.³⁰⁰ У першай чвэрці XVI ст. існаванне гэтых буферных утварэнняў, разам з Разанню засланяўшых уласна маскоўскую тэрыторыю ад татарскіх набегаў, дзеля тактычных меркаванняў дапускалася Масквой, і Мажайскія з Шамячычамі пачува-

Фрагмент карты *Orbis Typus Universalis* М. Вальдземюлера (1513). *Russia Alba* раскінулася па абодвух берагах Дона, вышэй упадзення ў яго Северскага Данца.

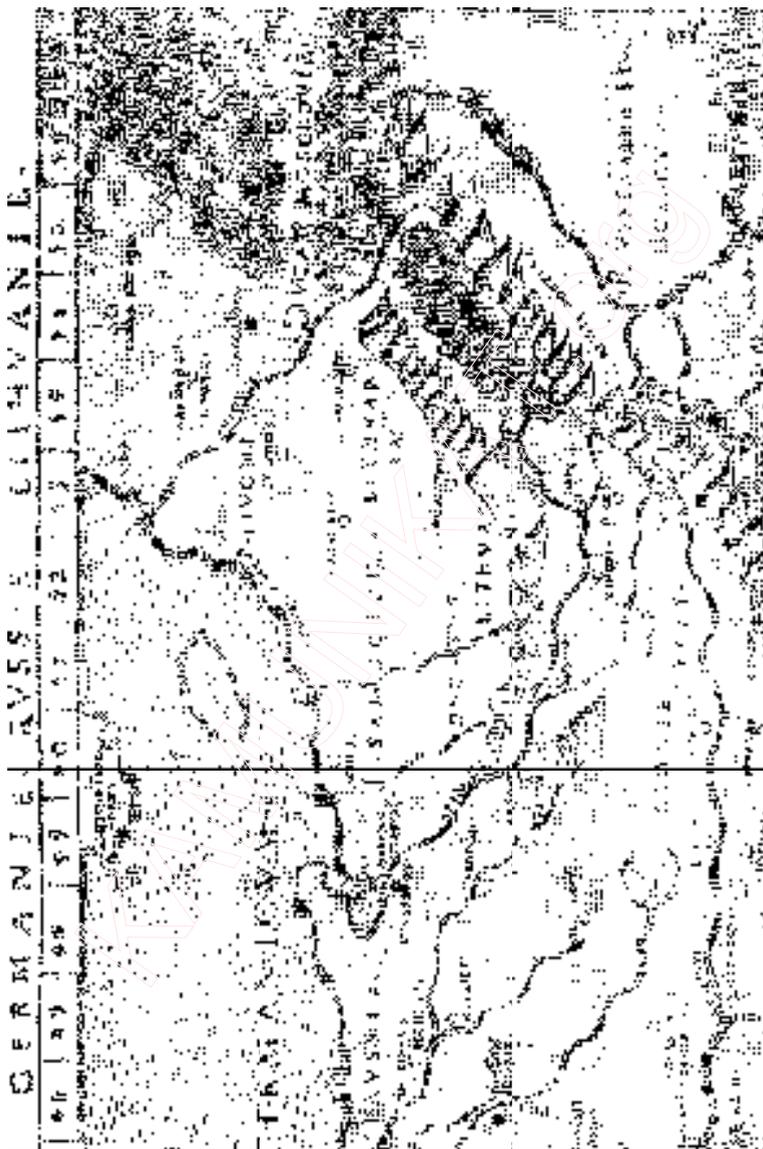

Фрагмент карты *Tabula Moderna Sarmatiae Evr.* Вальдзеемюлера (1513).

ліся на сваіх землях амаль незалежнымі гаспадарамі. Гэты рэгіён, відаць, і прадстаўлены як *Белая Русь* на картах Беневентана — Вапоўскага і Вальдзеемюлера. Іх уяўленні, як будзе паказана ў раздзеле 9, аказалі ўплыў на карты нямецкага касмографа Себасцьяна Мюнстэра і творы італьянцаў Т’эпала і псеўда-Фаскарына.

У Старадубскае княства ўваходзіў і паўднёвы ўсход сучаснае Беларусі з Гомелем, вернуты ў склад ВКЛ у 1537 г. Але гэты эпізод наўрад ці можна лічыць важным для будучага замацавання назвы *Белая Русь* за тэрыторыяй сучаснай Беларусі.

Такім чынам, *Russia Alba* на карце Беневентана — Вапоўскага і *Tabula Moderna Sarmatiae Evr.* Вальдзеемюлера з’яўляецца варыяцыйнай менавіта «трансыфэйскай» *Белай Русі*. Па меры таго, як высвятлялася, што на Доне і ў Паўночнай Таўрыі, занятых татарамі, не існуе вобласці з назвай *Russia Alba* (як гэта было паказана ў Мартэла і Руй-

Russia Alba Sive Moskovia на карце Беневентана—Вапоўскага (1567).

ша), заходнія географы ссоўвалі «трансырфейскую» *Белую Русь* далей на поўнач. Так яна паступова збліжалася з «цырыфейскай», якую на Захадзе часцей за ўсё атаясамлівалі з усёй Маскоўскай дзяржавай. А мяжу апошняй з ВКЛ некаторыя касмографы памылкова праводзілі па Дняпры, хаця на гэтую раку прыпадалі толькі два невялікія адцінкі літоўска-маскоўскай мяжы — ля беларускага Дуброўна і на Чарнігаўшчыне. Таму ўсё левабярэжжа Дняпра як бы аўтаматычна рабілася *Белай Руссю* — але толькі для тых, хто дрэнна ўяўляў сабе палітычную геаграфію рэгіёну.

Чарговая праца Вальдзеемюлера, *Carta Marina Navigatoria Portugallen Navigationes...* (1516), створаная пад уражаннем апошніх партугальскіх геаграфічных адкрыццяў, у паказе *Белай Русі* значна адрозніваецца ад яго папярэдніх. З поўдня, паўднёвага ўсходу і ўсходу яна абмежаваная Рыфейскімі гарамі, а самы яе поўдзень закранае левабярэжжа Дняпра, дзе аўтар змяшчаў *Russia Alba* на сваіх кар-

У майстэрні картографа. Медзярыт Страдануса (XVI ст.).

Фрагмент *Carta Marina Navigatoria Portugallien Navigationes...* Вальдземюлера (1516).

тах 1513 г. Так ён спрабаваў прымірыць свае ранейшыя погляды з пануючым разуменнем *Белай Русі* як сіноніма Маскоўскай дзяржавы, якой гэтая назва дасталася ў спадчыну ад Ноўгарада³⁰¹. Карту часта перадрукоўвалі, як, напрыклад, француз Ларан Фрыз у 1525 г.³⁰². Пасля доўгага перапынку ў еўрапейскай картаграфічнай традыцыі на карце Вальдзеемюлера ізноў, як у Фра Маўра, з’яўляецца *Белае возера (Lacus Albus)*. Яно мае неверагодна павялічаныя памеры, займаючы плошчу прыкладна ўдвая большую за Крым³⁰³. Несумненна, Вальдзеемюлер звязваў *Lacus Albus* з *Russia Alba*, бо возера займае ў аднайменнай краіне цэнтральнае становішча. Як бы сектарамі гэтай краіны, якія разыходзяцца ад цэнтра на Белым возеры ў бок Паўночнага акіяна, паказаныя вобласці *Pilapeland* (Лапландыя), *Ugritschen* (Югра), *Peremitschen* (Перм), *Yland* (?).

На пачатку XVI ст. ужыванне карт настолькі пашырылася, што яны зрабіліся асноўнай крыніцай і сродкам фіксацыі геаграфічных ведаў. Таму ўплыў картаграфічных дадзеных нават на людзей, далёкіх ад геаграфіі, — дыпламатаў, клірыкаў, літаратараў — значна ўзрос, як і геаграфічная эрудыцыя адукаванага еўрапейца. Адпаведна пашырылася і вядомасць *Белай Русі*, пра якую даведаліся ўжо і на ўсходзе Еўропы.